

پژوهشی در طبائع الحیوان

شرف الزمان طاہر مروزی

نگارش

یوسف الہادی

(مقدمہ متن تصحیح شدہ)

ترجمہ

محمد باہر

سرشناسه	:	مروزی، شرف الزمان طاهر
عنوان و نام پدیدآور	:	پژوهشی در طبایع الحیوان / شرف الزمان طاهر مروزی؛ نگارش یوسف الهادی؛ ترجمه محمد باهر.
مشخصات نشر	:	تهران: میراث مکتوب، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	:	۸، ۱۵۳.
فروست	:	میراث مکتوب؛ ۳۴۴. متن شناسی؛ ۱۷.
شابک	:	978-600-203-201-0
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبیا
موضوع	:	مروزی، شرف الزمان طاهر، طبایع الحیوان - نقد و تفسیر
موضوع	:	پزشکی - متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	:	Medicine-Early works to 20th century
موضوع	:	علوم طبیعی - متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	:	physical sciences-Early works to 20th century
موضوع	:	پزشکی سنتی - متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	:	Traditional medicine-Early works to 20th century
موضوع	:	جانورشناسی - متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	:	Zoology-Early works to 20th century
شناسه افزوده	:	هادی، یوسف
شناسه افزوده	:	باهر، محمد، ۱۳۴۴ - ، مترجم
رده بندی کنگره	:	Q ۱۵۱
رده بندی دیویی	:	۵۰۱
شماره کتابشناسی ملی	:	۶۲۴۱۷۴۷

پژوهشی در طبائع الحيوان

شرف الزمان طاهر مروزی

نگارش

یوسف الهادی

(مقدمه متن تصحیح شده)

ترجمه

محمد باهر

پژوهشی در طبائع الحیوان

شرف الزمان طاهر مروزی

♦

نگارش

یوسف الهادی

(مقدمه متن تصحیح شده)

♦

ترجمه

محمد باهر

♦

ناشر

میراث مکتوب

♦

مدیر تولید: محمد باهر

♦

مدیر فنی و امور چاپ: حسین شاملوفرد

♦

صفحه آرا: محمود خانی

♦

چاپ اول: ۱۳۹۹ ه.ش

♦

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

♦

بها با جلد شومیز: ۲۸۰۰۰ تومان

بها با جلد سخت: ۴۸۰۰۰ تومان

♦

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۰۳-۲۰۱-۰

♦

چاپ (دیجیتال): میراث

شماره فروش: ۵۵۱۸

همه حقوق متعلق به ناشر و محفوظ است

نشر الکترونیکی اثر بدون کسب اجازه کتبی از ناشر ممنوع است

نشانی ناشر: تهران، ش.پ: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲، دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

E-mail: tolid@MirasMaktoob.ir

<http://www.MirasMaktoob.ir>

بسم الله الرحمن الرحيم

دریابی از فرهنگ پربایه اسلام و ایران در بخش های خطی موج می زند. این نسخه ها، حقیقت، کارنامه دانشمندان و نوابغ بزرگ و هویت نامده ایرانیان است. برعمده هنر ملی است که این میراث پرارج را پاس دارد و برای شناخت تاریخ و فرهنگ و ادب و سوابق علمی خود به احیا و بازسازی آن اهتمام ورزد.

باجه کوششهایی که در سالهای اخیر برای شناسایی این ذخایر مکتوب و تحقیق و تبیین در آنها انجام گرفته و صد کتاب و رساله از شنندگان آریافته هنوز کار ناکرده بسیار است و هزاران کتاب و رساله خطی موجود در کتابخانه های داخل و خارج کشور شناسانده و منتشر نشده است. بسیاری از متون نیز، اگرچه بارها طبع رسیده، منطبق بر روش علمی نیست و تحقیق و تصحیح مجدد نیاز دارد.

احیاء و نشر کتاب و در رساله های خطی و خطی و خطی و خطی است. بر روش محققان و مؤسسات فرهنگی. مرکز پژوهشی میراث مکتوب در راستای این هدف در سال ۱۳۷۲ بنیاد نهاد شد تا با حمایت از کوشش های محققان و مصححان، و با مشارکت ناشران، مؤسسات علمی، اشخاص فرهنگی و علاقه مندان به دانش و فرهنگ سعی در نشر میراث مکتوب داشته باشد و مجموعه ای از شنندگان از متون و منابع تحقیق به جامعه فرهنگی ایران اسلامی تقدیم دارد.

سلسله انتشارات متن شناسی، مجموعه پژوهشهایی است که گامی از تصحیح متن فراتر می نهد و به نظریه پردازی تصحیح، ساختار شناسی متن، نقد، بررسی و تحلیل لفظی و معنایی متون می پردازد.

اکسپ ایرانی

مدیر عامل مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب

فهرست مطالب

۱۱.....	پیشگفتار مترجم
۲۱.....	مقدمه مصحح
۲۲.....	کتاب و نویسنده آن
۲۳.....	تولد، درگذشت و جزئیات زندگی نویسنده
۲۵.....	۱. عمیدالملک محمّد بن منصور کُندری (د ۴۵۶ق)
۳۲.....	۲. نظام‌الملک حسن بن علی بن اسحاق طوسی (د ۴۸۵ق)
۳۴.....	شهرهایی که مروزی بدانجا سفر کرده یا در آنها زیسته است
۳۵.....	آیا مروزی به بغداد سفر کرده است؟
۴۲.....	تاریخ‌های معنادار در زندگی مروزی
۴۵.....	آیا مروزی گرایش‌های شیعی خود را پنهان می‌کرد؟
۶۲.....	طبائع الحیوان به چه کسی پیشکش شده است؟
۶۵.....	مروزی و حرفه پزشکی
۷۲.....	مهم‌ترین منابع طبائع الحیوان
۷۲.....	۱. الحاوی فی الطب
۷۵.....	۲. القانون فی الطب

۳. کتاب الحیوان از طبیعیات الشفاء ۷۶
۴. کتاب الحیوان جاحظ ۷۷
۵. طباع الحیوان ارسطو ۷۸
۶. المسالك والممالك جیهانی ۷۸
۷. الآثار الباقية عن القرون الخالية ۸۴
۸. الجماهر فی الجواهر ۸۴
۹. تحقیق ما للهند من مقولة مقبولة فی العقل أو مردولة ۸۵
۱۰. دیگر کتاب های بیرونی ۸۶
۱۱. منافع الحیوان ۸۷
۱۲. نعت الحیوان ۸۸
۱۳. المسالك والممالك خوارزمی ۹۱
۱۴. کتاب الصين ۹۲
۱۵. الفرج بعد الشدة ۹۳
۱۶. الأهوية والمياه والبلدان ۹۳
۱۷. فردوس الحکمة ۹۴
۱۸. کتاب دیسقوریدس فی هیولی العلاج الطبی ۹۶
۱۹. الأعلاق النفیسة ۹۷
۲۰. کتاب السموم والتریاقات ۹۷
۲۱. منبعی مشترک ۹۸
۲۲. حکایت های شفاهی ۹۸
- نویسندگانی که از طبائع الحیوان نقل کرده اند ۱۰۲
۱. مجدالدین محمّد بن عدنان سُرخکتی ۱۰۲
۲. محمّد عوفی ۱۰۳
۳. ابن عنبه ۱۰۵

۱۰۵	سفیران خطای و اویغور و انگیزه اعزام آنان
۱۰۸	اویغور، قومی تُرک و مستقل
۱۱۳	بابی ویژه درباره خواجگان
۱۱۴	مراکز علمی شهر مرو
۱۱۶	دستورالعمل‌های شگفت و مشمزنکننده پزشکی
۱۲۲	روش تصحیح و تحقیق
۱۲۲	۱. تصحیح متن
۱۲۶	۲. جست و جوی منابع اصلی
۱۲۶	۳. اصلاح نادرستی‌ها و تصحیف‌ها
۱۳۰	۴. مراجعه به نسخه‌های خطی پزشکی و غیر پزشکی
۱۳۲	۵. حکایت‌های عامیانه و فولکلور در طبائع الحیوان
۱۳۴	۶. شیوة نگارش در طبائع الحیوان
۱۳۵	نسخه‌های خطی استفاده شده در تصحیح و نشان‌های اختصاری
۱۳۹	کتابنامه (نگارش و ترجمه)

پیشگفتار مترجم

شرف الزمان طاهر مروزی (زنده در ۵۱۸ق/ ۱۱۲۴م) از دانشمندان و پزشکانی است که در دوران سلجوقیان و در دربار سلطان ملک‌شاه (حک ۴۶۵-۴۸۵ق) به طبابت اشتغال داشت و احتمالاً در دوران جانشینان او و حتی سلطان سنجر (حک ۵۱۱- ۵۵۲ق) نیز خدمت می‌کرده است، و با دو تن از وزیران سلجوقی، یعنی عمیدالملک کُندری (۴۵۶ق) و خواجه نظام‌الملک طوسی (۴۸۵ق) در ارتباط بوده است. از زندگانی این دانشمند ایرانی آگاهی زیادی در دست نیست، ولی با توجه به سال‌هایی که او خود در کتاب ذکر می‌کند^۱، باید عمر درازی را سپری کرده باشد. به نوشته مینورسکی اگر مروزی در واقعه نهر رزّیق^۲ در سال ۴۴۸ق/ ۱۰۵۶م تنها ده سال

۱. سال‌هایی که مروزی در طبائع الحيوان ذکر می‌کند و نشان می‌دهد او در این سال‌ها می‌زیسته از سال ۴۴۸ق تا سال ۵۱۸ق را در بر می‌گیرد.

۲. مینورسکی این نهر را «نهر رزّیق» (Nahr-Razīq) ثبت کرده است، و این ثبت با بیشتر منابع جغرافیایی سازگار است (برای مثال نک: ابن خردادبه، المسالك والممالك، ۱۷۱؛ مقدسی بشاری، أحسن التقاسیم، ۲۳۸/۲؛ یاقوت حموی، معجم البلدان، ۴۱/۳-۴۲). یاقوت می‌نویسد: «حازمی >الأمّاکن، ۵۰۰/۱< آن را با تقدیم زاء بر راء یاد کرده که درست نیست؛ زیرا من آنچه را که از مردم مرو شنیدم نوشته‌ام...». افزون بر این سمعانی (الأنساب، ۶۰/۳) نیز می‌گوید: «در کنار نهر رزّیق

←

داشته بوده باشد، در سال ۵۱۴ق/۱۱۲۰م - واپسین سال فعالیت علمی اش - هفتاد و چهار ساله بوده است.^۱ این در حالی است که مصحح طبائع الحیوان، استاد یوسف الهادی، با اشاره به واقعه‌ای در سال ۵۱۸ق، از زنده بودن مروزی در آن سال خبر می‌دهد و بنابر این می‌توان گفت مروزی تا سال ۵۱۸ق یعنی احتمالاً تا هفتاد و هشت سالگی زنده بوده است.

مصحح افزون بر این، با ذکر قراینی می‌کوشد احتمال زنده بودن مروزی را دست‌کم تا سال ۵۲۳ق مطرح کند که به نظر می‌رسد برای پذیرش این احتمال باید قراین استوارتری ارائه شود و تا آن زمان، باید همان سال ۵۱۸ق را آخرین سالی بدانیم که اطمینان داریم مروزی در آن سال زنده بوده است.^۲

از شرف‌الزمان مروزی تنها اثری که در دست است، کتاب طبائع الحیوان است. این اثر دانشنامه‌ای در زمینه جانورشناسی، علوم طبیعی و پزشکی، تاریخ و جغرافیا، انسان‌شناسی و... است. طبائع الحیوان در پنج مقاله تنظیم شده است و مقاله نخست آن پیرامون انسان و انواع و طبقات آن، از جمله پیامبران، مدعیان پیامبری، پادشاهان، عالمان، صوفیان و زاهدان، ایرانیان، چینیان، ترکان، هندیان، عربان و... است. سایر مقالات نیز به ذکر حیوانات اهلی و وحشی، چارپایان، پرندگان، حشرات و آبزیان اختصاص دارد.

→ دیه بزرگی است به همین نام که وزیران سلجوقی در آنجا سکونت داشتند». این در حالی است که مصحح محترم با استناد به مستوفی قزوینی (نزهة القلوب، ۲۱۶) آن را «نهر زریق» دانسته است (نک: مروزی، طبائع الحیوان، ۱۰۰).

۱. مینورسکی، أبواب فی الصين والترك والهند...، مقدمه، ۲.

۲. پس از این پیرامون این موضوع سخن گفته خواهد شد.

به نوشته کراچکوفسکی ارزشمندترین مطالب این کتاب مطالب مربوط به خاور دور، هند، تبت و چین است، و در این میان گزارش اعزام سفیران حاکمان چین و ترک به دربار محمود غزنوی در سال ۴۱۸ ق/۱۰۲۷ م از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.^۱ مینورسکی نیز افزون بر اشاره به اهمیت بخش خاور دور و حقایق جدید و دست اول درباره چین و آداب و رسوم چینیان می‌گوید: مطالب مربوط به ترکان و حقایق زیادی پیرامون این اقوام، و نیز مهاجرت از خاور دور که به نظر می‌رسد مروزی خود مصنف اصلی آن باشد، و همچنین جزئیات فراوان درباره عقاید هندیان و گزارشی که احتمالاً در حدود ۸۰۰ میلادی یعنی دو سده پیش از بیرونی تهیه شده، از دیگر مطالب با اهمیت در این کتاب است و اگر بگوییم همه بخش‌های آن حاوی جزئیات ارزشمند و نکات سودمند است، گزاف نگفته‌ایم.^۲

وی می‌افزاید: این کتاب در مقایسه با دیگر منابع نیز دارای اهمیت است، و ما بر اساس یافته‌های جدید می‌توانیم از سرچشمه گزارش‌هایی که در آثار جغرافی دانان مسلمان آمده، بهتر و بیشتر آگاه شویم. از همین روست که باید روش‌های پژوهش در زمینه مطالعات کلاسیک و سده‌های میانه را در مطالعه آثار دوره اسلامی نیز به کار گرفت. من در ترجمه کتاب حدود العالم (۱۹۳۷ م) کوشیدم منبع اصلی گزارش‌های این کتاب مهم جغرافیایی را بررسی کنم، و اینک درمی‌یابم که مروزی نیز موارد مشابهی را ذکر کرده است که این موارد برای مطالعه تحلیلی میراث، بسیار مهم و گران‌بها است. من درباره عقاید هندیان از مقایسه منابع موجود با کتاب مروزی، به فرضیه تاریخ گردآوری گزارش اصلی رسیدم. بررسی نام‌های جغرافیایی خاور دور در کتاب بیرونی و مروزی مرا به این نتیجه رساند که آنها هر دو از منابع مشترکی سود

۱. کراچکوفسکی، تاریخ نوشته‌های جغرافیایی در جهان اسلامی، ۲۱۳-۲۱۴.

۲. مینورسکی، أبواب فی الصين والترك والهند،...، مقدمه، ۵.

برده‌اند، و در این میان می‌توان به اطلاعات کیتان سفیر (۴۱۸ق/۱۰۲۷م) اشاره کرد. آگاهی‌های ما درباره مهاجرت بزرگ قبایلی که از منچوری تا دریای سیاه گسترده بودند، تاکنون مبتنی بر مطالب عوفی (در حدود سال ۶۳۳ق/۱۲۳۶م) بود. اینک دریافتیم که پیش از او مروزی (در حدود سال ۵۱۴ق/۱۱۲۰م) این گزارش را ذکر کرده است، و در این باره دلایلی وجود دارد که نشان می‌دهد مروزی با امیر آکینچی بن قچقار^۱ شخصاً آشنایی داشته و از او در گزارش خود نام برده است.^۲

مینورسکی در ادامه می‌گوید: گذشته از گزارش‌های دست اول و تازه‌ای که در طبائع الحیوان به چشم می‌خورد، این اثر بخش زیادی از میراث جغرافی دانان مسلمان را نیز در بر دارد. منابعی که مروزی در اختیار داشته ظاهراً محدود بوده است.^۳ او در

۱. مروزی، طبائع الحیوان، ۸۲.

۲. مینورسکی، أبواب فی الصين والترك والهند....، مقدمه، ۶۵.

۳. مینورسکی می‌افزاید: برخی از نویسندگان و منابعی که در متن به آنها اشاره شده عبارتند از <شماره فصل: شماره بند در چاپ مینورسکی/شماره صفحه (شماره فارسی) در چاپ الهادی؛ نشانه پرسش از مینورسکی است>: أخبار (۶۰/14:8۴)؛ المسالك (۷۷/36:8)؛ بقراط و جالینوس (۸۸/20-17:8)؛ حمزة اصفهانی (۱۳۰/4:13)؛ تواریخ (۱۳۲/6:13۴)؛ تاریخ ملوک الترك (۱۳۲/7:13)؛ ابوسعید عبیدالله بن جریبل (۱۳۸/7:15)؛ المسالك والممالك (۱۴۲/15:15)؛ أخبار اسکندر (۱۴۵/22:15)؛ کتاب البحر (۱۴۵/22:15). این عناوین در جاهای مناسب از شرح ما مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند. دیگر نویسندگان عبارتند از: ارسطو (۱۶۴)؛ دیسکوریدس (۶۰۲، ۶۲۳)؛ دیقراطیس (۱۵۱۹) >مصتح این نام را بقراطیس = بقراط دانسته است، ولی به نظر می‌رسد باید دیمقراطیس = ذیمقراطیس/ذومقراطیس باشد. نک: ابن قفطی، تاریخ الحکماء، ۱۸۲؛ دایرة المعارف فارسی، مصاحب، ۱/۱۵۴۳<)؛ اصمعی (۱۰۳، ۲۸۰)؛ شافعی (۴۲، ۴۷، ۱۵۸)؛ ابن عباس (۴۵)؛ ابوالعباس ملقب به جَرَّاب الدولة (۱۴۷)؛ ماشاء الله (۱۸۳)؛ قاضی تنوخی (۳۰۱). چند گزارش هم به صورت نامشخص آمده: مانند «یکی از اهل بغداد حکایت کند» (۱۴۸)؛ «یکی از نصرانیان گوید» (۱۴۹).

کتاب خود - چنان که در اصطخری و ابن حوقل می‌بینیم - از ابوزید بلخی، مسعودی، و مقدسی سخنی نمی‌گوید، اما کاملاً به منبع بسیار مهم دیگری نظر داشته است. این کتاب المسالك والممالك نام دارد و آن را ابو عبیدالله محمد بن احمد جیهانی، وزیر سامانی - که در اوایل سده چهارم هجری/ دهم میلادی می‌زیست - نوشته است. این اثر بزرگ گرچه به دست ما نرسیده، ولی نشانه‌هایی از آن در بسیاری از کتاب‌های جغرافیایی، به‌ویژه آنها که در خراسان نوشته شده‌اند، به چشم می‌خورد، و از آنجا که جیهانی اثر خود را در بخارا نوشته، تحقیقات او درباره خاور دور و آسیای میانه نسبت به نویسندگان عرب هم‌روزگارش گسترده‌تر است، و اهمیت سخنان جیهانی در منابع پس از او نیز به همین مسئله بازمی‌گردد.^۱

کتاب طبائع الحيوان را نخستین بار آربری در سال ۱۹۳۷ م با معرفی نسخه خطی دیوان هند در مجله آسیایی لندن (JRAS) شناساند. پس از او مینورسکی با استفاده از این نسخه و نسخه موزه بریتانیا بخش‌های منتخب جغرافیایی آن را همراه با مقدمه و ترجمه و شرح انگلیسی در سال ۱۹۴۲ م منتشر کرد.

مینورسکی خود در این باره می‌گوید: هدف مشخص از انتشار این اثر آن است که بخش‌های جغرافیایی مربوط به خاور دور که برای آثار اسلامی در این موضوع مکمل خوبی است، در اختیار همگان گذاشته شود، از همین رو بخش جانورشناسی آن از

۱. مینورسکی، أبواب فی الصين والترك والهند....، مقدمه، ۷۶. مینورسکی در ادامه مقدمه خود به برخی حقایق دیگر پیرامون کتاب المسالك والممالك جیهانی اشاره می‌کند، و سپس از رد پای نوشته‌های جیهانی در کتاب‌های جغرافیایی در دسترس و نیز میزان بهره‌گیری نویسندگان این کتاب‌ها از کتاب جیهانی به اختصار سخن می‌گوید، و در این میان از آثار نویسندگانی چون ابن فقیه، ابن روستا، مطهر بن طاهر مقدسی، نویسنده حدود العالم، مقدسی بشاری، بیرونی، گردیزی، بکری، شهرستانی و عوفی یاد می‌کند (نک: همو، همان، ۱۱-۷).

محدوده مطالعه ما بیرون است. مقدمه این اثر نیز صرفاً به باب‌های چین (هشتم)، ترک (نهم)، و هند (دوازدهم) مربوط می‌شود. به این بخش‌ها باب مربوط به سرزمین‌های جنوبی (سیزدهم و پانزدهم) را هم افزودیم؛ چرا که این دو باب برای درک تاریخ خاور دور سودمند است. از نظر مروزی، حبشیان (زنگیان) نقطه مقابل ترکان به شمار می‌روند و باب‌های مربوط به این دو نژاد مکمل یکدیگرند. باب پانزدهم مربوط به سرزمین‌های دوردست و جزایر جنوبی ساختگی است، و مروزی آن را به گورستانی برای به خاک سپردن دنباله‌داستان‌هایی که در جاهای دیگر گفته شده بدل کرده است. وظیفه ما این بود که این دنباله‌های سودمند را حفظ کنیم و آنهایی را که کاملاً روشن و مشخص بودند - در ترجمه انگلیسی و نه در متن - به سر جای خود بازگردانیم.

مینورسکی می‌افزاید: باب‌های مربوط به ایرانیان (هفتم) و عربان (یازدهم) مبهم و پراکنده بود، و باب رومیان (دهم) هم مربوط به دوره دیگری است که باید به طور مستقل تصحیح شود.^۱ بنابر این، این اثر متن عربی و ترجمه و شرح انگلیسی باب‌های هشتم، نهم، دوازدهم، سیزدهم و پانزدهم از کتاب طبائع الحیوان است.^۲

۱. باب‌های نام برده شده را در چاپ الهادی به این شرح می‌توان بازجست: باب هفتم: باب صفة أهل الفرس (۵۰ - ۵۴)؛ باب هشتم: باب صفة أهل الصين (۵۴ - ۸۱)؛ باب نهم: باب الترك (۸۲ - ۹۱)؛ باب دهم: باب الروم (۹۱ - ۹۶)؛ باب یازدهم: باب العرب (۹۶ - ۱۰۷)؛ باب دوازدهم: باب الهند (۱۰۷ - ۱۲۹)؛ باب سیزدهم: باب الحبشة (۱۲۹ - ۱۳۳)؛ باب پانزدهم: باب فی صفة أهل الأطراف البعيدة والجزائر (۱۳۵ - ۱۳۸)، فی مساکن الجنوب (۱۳۸ - ۱۴۶).

۲. بخش‌هایی از اثر مینورسکی در دو شماره از مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز در سال ۱۳۲۹ ش. با این مشخصات ترجمه و منتشر شده است: «طبائع الحیوان»، بخش نخست [شامل ترجمه باب هشتم: چین]: ترجمه حسن گریست و معتمد مدرّس نهایندی، سال سوم، ش ۲۳، ص ۳۰ - ۵۳. «طبائع الحیوان»، بخش دوم [شامل ترجمه باب نهم: ترک، به استثنای بند ۱۸ و ۱۹] ←

اینک با گذشت نزدیک به هشتاد سال از انتشار اثر مینورسکی، برای نخستین بار طبائع الحیوان به صورت کامل و با استفاده از سه نسخه خطی، همراه با تعلیقات سودمند و گسترده به همت استاد یوسف الهادی تصحیح، و از سوی مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب (۱۳۹۹ش) منتشر شده است.

استاد الهادی، نویسنده، مترجم و محقق فاضل و پرتلاشی است که آثار مهم و فراوانی را در کارنامه پژوهشی خود بر جای نهاده است، و در این میان اهتمام به متون کهن ایرانی و خدمات ارزنده او به فرهنگ، تاریخ و تمدن کهن ایرانیان بسیار قابل تقدیر و ستایش است.

طبائع الحیوان به تصحیح و تحقیق استاد الهادی، همچون دیگر آثاری که به دست توانای او تصحیح و منتشر شده است، بی شک حاصل تلاشی دلسوزانه و دقت و وسواسی عالمانه است و اگر همت و تلاش این استاد فرهیخته نبود، شاید بهره‌مندی جامعه علمی از این اثر سترگ و مهم در آینده‌ای نزدیک امکان‌پذیر نمی‌شد.

آنچه در این دفتر فراهم آمده ترجمه مقدمه مصحح است که در واقع پژوهشی پیرامون کتاب طبائع الحیوان و نویسنده آن به شمار می‌آید. اهمیت و ارزش طبائع الحیوان و شیوه مصحح محترم در تصحیح آن، نگارنده را نیز ملزم می‌داشت در ترجمه مقدمه آن افزون بر دقت در ترجمه، در گفته‌ها و یافته‌های مصحح درنگ و تأمل بیشتری کند و نکات و یادداشت‌هایی را در پانوشت بیفزاید. این نکات و یادداشت‌ها با قرار گرفتن میان [] از پانوشت‌های مصحح متمایز شده‌اند.

گفتنی است مصحح محترم با وجودی که در آغاز مقدمه خود به تصحیح

ترجمه لطفی، سال سوم، ش ۲۴، ص ۲۴ - ۳۰. این دو ترجمه فاقد بسیاری از پانوشت‌ها است، و باب‌های ۱۲، ۱۳، ۱۵ و همچنین بخش شرح را نیز شامل نمی‌شود. نگارنده در این پیشگفتار از این دو ترجمه سود برده است.

بخش‌هایی از اثر از سوی مینورسکی اشاره کرده و تعلیقات او را دارای اهمیت و ارزش دانسته، به جز در مورد احتمال شیعه بودن مروزی، از او و تصحیح و تعلیقات او یاد نمی‌کند.^۱ این در حالی است که به نظر می‌رسد توجه به پژوهش مینورسکی و یادآوری یادداشت‌ها و نکات او می‌توانست به فواید تصحیح طبائع الحیوان بیفزاید، و خواننده را از مراجعه به تصحیح مینورسکی و یادداشت‌های او بی‌نیاز کند. به هر روی نگارنده بر این باور است که در پژوهش پیرامون این اثر، به‌ویژه پژوهش‌های جغرافیایی، همچنان مراجعه به یادداشت‌ها و تحقیقات مینورسکی بایسته و ضروری است، و نباید آنها را نادیده گرفت.

در پایان یادآوری می‌شود است این اثر دارای فهرست‌ها و نمایه‌های گوناگونی همچون نام کسان و القاب، جای‌ها و شهرها، حیوانات، بیماری‌ها، داروها، واژگان و اصطلاحات غیر عربی و عربی‌شده (فارسی، ترکی و یونانی) و... است که می‌تواند برای پژوهشگران بسیار سودمند باشد.

انتظار می‌رود با انتشار این اثر ارزشمند و مهم زمینه پژوهش‌های جدید - به‌ویژه

۱. مصحح در پانوشته‌های طبائع الحیوان (۹۰، ۱۰۸)، دو بار از مینورسکی نام برده است، و این دو بار نیز نه از تحقیق او درباره طبائع الحیوان، بلکه با واسطه و به نقل از منابع دیگر است. این در حالی است که حتی اگر بتوان از ضبط‌ها و خوانش‌های متفاوت مینورسکی با مصحح در برخی موارد چشم پوشید، قطعاً نمی‌توان ضبط‌ها، خوانش‌ها و توضیحات مینورسکی را در مورد «نام‌های جغرافیایی» نادیده گرفت. این را نیز بیفزاییم که مینورسکی علاوه بر طبائع الحیوان در کتاب حدود العالم هم تعلیقات و توضیحات کم‌مانندی در مورد برخی نام‌های جغرافیایی دارد که آنها نیز از نظر مصحح محترم دور مانده است. (برای مقایسه نمونه‌هایی از نام‌های جغرافیایی در تحقیق مینورسکی با ضبط مصحح و تعلیقات او نک: مینورسکی، ۶، بند ۱۹: واژه «قامجو»، «خُجو»؛ ۷، بند ۱۹: «ساجو»، «خاتون‌سن»؛ ۱۰، بند ۱۹: «لوقین/لوفین»، و همان نام‌ها در مروزی، طبائع الحیوان، ۶۲، ۶۳، ۶۷. نیز نک: تعلیقات مینورسکی بر حدود العالم، ۱۸۳-۱۸۵).

پژوهش‌هایی به زبان فارسی - درباره آن فراهم شود، چرا که تاکنون جز نوشته‌های کوتاهی درباره این اثر و معرفی برخی نسخه‌های خطی آن، و ترجمه بخش‌هایی از اثر مینورسکی، پژوهشی درباره آن به زبان فارسی صورت نگرفته است^۱، و این وضعیت کم و بیش در مورد سایر زبان‌ها هم به چشم می‌خورد.^۲

محمد باهر

فروردین ۱۳۹۹ ش

۱. برای نمونه نک: دانش‌پژوه، محمدتقی، «دواندیشه‌شناسی ارزنده»، مجله تحقیقات تاریخی، شماره ۴ و ۵، ۱۳۶۹ ش.

۲. آثاری که تاکنون درباره شرف‌الزمان مروزی و کتاب طبائع الحيوان در خارج از ایران نگاشته شده‌اند، عبارتند از:

- حصناوی، احمد، «کتاب طبائع الحيوان لشرف‌الزمان طاهر المروزی، قراءة فی کتاب وکاتب»، مجله المجمع العلمی (عراق)، ج ۳، مجلد ۶۳، ص ۵-۹۰، ۱۴۳۷ق/۲۰۱۶م.

- حمدان، عبدالحمید صالح (إعداد وتقديم)، طبائع الحيوان (المقالة الأولى فی أحوال الإنسان وحضارته)، بیروت، عالم الکتب، ۲۰۰۲م، ۱۴۱ ص.

- ساعدی، محمد یونس وعلیوی شمری، صادق مکی «قبائل الترتک: أصولهم، صفاتهم، أنظمتهم الحكم لديهم فی کتاب طبائع الحيوان للمروزی وفی رحلة ابن فضلان؛ دراسة مقارنة»، مجله جامعة كربلاء العلمية، مجلد ۱۳، ش ۱ انسانی، ص ۳۳-۴۳، ۲۰۱۵م

- کعبی، هاشم ناصر حسین و یساری غازی هادی حمزة، «شرف‌الزمان طاهر المروزی منهجه فی استخدام الموارد فی أبواب الصين والهند وتقدها فی کتابه طبائع الحيوان»، مجله الباحث، ش ۲۷، ص ۳۰۶-۳۲۳، ۲۰۱۸م.

- _____، «کتاب طبائع الحيوان للمروزی المقالة الأولى فی أحوال الإنسان وحضارته (باب الهند) دراسة حضارية»، مجله الباحث، ش ۲۸، ص ۷-۲۳، ۲۰۱۸م.

Iskandar, Albert z, «A Doctor's Book Zoology: Al-Marwazi' Tabāi' al-hayawān (Nature of Animals) Re-Assessed», *ORIENS*, 27/28, Brill (1981).